

megfogalmazása. Az új ismereteket, általánosításokat, alapigazságokat a kísérlet és megfigyelés alapján a tanulók maguk is képesek önállóan megfogalmazni. A szerzett ismereteket rajzban rögzítjük, és felírjuk betűjelekkel, amit megfigyeltünk. Az óra folyamán új fogalom a metszés szöge volt. Ezt a tanárnak közölnie kellett, mert korábbi ismereteik alapján nem tudhatták. A merőleges jellemzése a csúcs- és mellékszögekkel, mivel idevonatkozó ismeretekkel rendelkeztek már a tanulók, a gyermekek önálló megfigyelésének eredményeként nyert megfogalmazást.

A metsző és a párhuzamos egyenesek, a két alapigazság a kísérlet és megfigyelés után világossá válik a tanulók előtt és képesek ezeket az új ismereteket önállóan nyelvi formába önteni.

Az összefoglalás módszere is a tanulók legteljesebb aktivitását kívánja meg. Az új ismeret bevéését szolgálja a táblai modell beállítása az összefoglaláskor, ugyanakkor azonban a szemlélet segítségére van a tanulónak, hogy önállóan beszámoljon az új ismeretekről.

Igen lényeges, hogy a házi feladat előkészítése is a tanulók legteljesebb aktivitását biztosítsa. Így elérhetjük, hogy a tanulók ne csak egy megoldást lássanak, ha van több is, vagy ami még rosszabb, segítségre szoruljanak a házi feladatok elkészítésénél. Jó, ha a tanulók rajzban is felvázolják elgondolásukat a házi feladat megoldásával kapcsolatban, és több egyéni megoldásnak is helyet adhatunk. Így kialakul a tanulóknál az a jó szokás, hogy elképzeljék és vázolják a megoldandó feladatot, ill. változatos megoldásokat keressenek.

Ha összefoglalásnál a tanulók önállóan számolnak be az óra anyagának egy-egy összefüggő részéről, módunk van arra, hogy alkalmazzuk Moszkalenko módszerét, és értékeljük a tanuló feleletét.

Természetesen nem dolgozható fel minden mértan óra hasonló módszerrel, amikor minden tanuló önállóan kísérletez, megfigyel és végez megállapításokat, de a VII. osztály anyaga bőven nyújt lehetőséget hasonló módszerű órák alkalmazására. Viszont valamennyi óránkon alkalmazhatjuk a problémafelvetés alapján, hogy a tanulók aktívan vegyenek részt az ismeretek megszerzésében, és önállóan vagy kevés irányítással megoldják a felvetett kérdéseket.

IMPLOM JÓZSEF

szakfelügyelő, Békéscsaba

Az összetett mondat tanítása az általános iskolában

I. A TANTERVI ANYAG. Az 1961 augusztusában megjelent általános iskolai tantervtervezet az *összetett mondat* tanítását a VII. osztályból a VIII.-ba helyezi át, és az anyag tanítására az eddigi 30 helyett 18 órát biztosít. Ezen a 18 órán a tanulók megtanulják, hogy mi a különbség a mellé- és alárendelt mondat között, megismerkednek a mellé- és alárendelt összetett mondatok fajtáival, tagmondataik összefüggésével, a rámutató- és kötőszókkal, valamint az összetett mondatok legfontosabb helyesírási, nyelvhelyességi és fogalmazási kérdéseivel.

Az új tanterv tervezete szerint a jövőben sem tanítjuk az általános iskolában az *állítmányi mellékmondatot*. Az állítmányi mellékmondat tudvalevőleg a névszói állítmányt, illetve az igei-névszói állítmány névszói részét fejezi ki mondat alak-

jában. Tapasztalat szerint a tanulók, de még a nem magyar szakos nevelők is nehezen ismerik fel. Ezért nem foglalkozunk vele.

A jövőben is csak a VII. osztályban tanított tízféle határozónak megfelelő *határozói mellékmondatokkal* foglalkozunk. Éppígy csak a VII. osztályban megismert három jelzőfajtának megfelelő *jelzői mellékmondatokat* tanítjuk. A kijelölő jelzőt tulajdonságjelzőnek vesszük.

Az új tanterv tervezete nem említi a *feltételes és megengedő mellékmondatokat*, tehát nem is tanítjuk. Hasonlóképpen a *többszörösen összetett mondat* sem tantervi anyag.

II. AZ ÖSSZETETT MONDATOK EDDIGI TANÍTÁSÁNAK BÍRÁLATA.

1. Leíró nyelvtanaink hagyományosan előbb a mellérendelt összetett mondatot tárgyalják. Az iskolai nyelvtanításban azonban természetesebb és ésszerűbb, ha az egyszerű mondat tanításáról az *alárendelt összetett mondat* tanítására térünk át, hiszen a mellékmondat a főmondat valamelyik mondatrészének egyik kifejezési formája. Ezért a ma még érvényben levő általános iskolai tantervben és a VII. osztályos nyelvtankönyvben, de a régi és új gimnáziumi Magyar nyelvtanban is az alárendelt összetett mondat tanítása megelőzi a mellérendeltét.

Az új tantervtervezet azonban a leíró nyelvtanokban szokásos sorrendre tért vissza, és újra a mellérendelt mondat tanítását helyezi előre. A készülő új általános iskolai nyelvtanban azonban továbbra is ragaszkodnunk kell az ésszerűbb, a gyakorlatban is jól bevált sorrendhez, hogy tudniillik előbb az alárendelt mondatot tanítsuk.

2. Ez a sorrend alkalmat nyújt arra is, hogy a tanulókkal megértessük, hogy az alárendelt összetett mondat két tagmondata valójában egyetlen gondolatot fejez ki. Míg ugyanis az egyszerű mondatban egy gondolat minden elemét mondatrész fejezi ki, addig az alárendelt összetett mondatban ugyanannak az egységes gondolatnak valamelyik eleme mondat alakjában jelenik meg. A mellérendelt összetett mondatokban viszont két egyenrangú mondat társult egymás mellé. Itt valóban két gondolatról beszélhetünk.

Nem azt kell tehát tanítanunk, hogy az egyszerű mondatban egy, az összetett mondatban két *gondolat* van kifejezve, hanem azt, hogy az egyszerű mondat egy *mondatból*, az összetett pedig két *tagmondatból* áll. A kétfajta összetett mondatot tagmondataik viszonya különbözteti meg egymástól.

3. A jelenleg használt általános iskolai VII. osztályos nyelvtan az összetett mondat különféle fajtáinak *szemléltetésére* csaknem kizárólag versidézeteket használ. Prózaí szöveg inkább csak a gyakorlatokban található. A tipikus, nem bonyolult mondatokból álló prózaí szöveg éppen köznyelvi volta miatt jobban szolgálja a megértést. Gyakorlásra használhatunk versidézeteket is.

4. A tankönyv és ennek nyomán a KPTI irányító tanmenete óráról órára a mellékmondatok, illetve a mellérendelt összetett mondatok egy-egy fajtáját veszi sorra. A helyhatározói mellékmondat tanításakor minden tanuló tudja, hogy valamennyi példamondatban helyhatározói mellékmondatot fog találni, más mellékmondat csak a gyakorlatokban fordulhat elő. Ez a megoldás nem készíti a tanulókat megfigyelésre és gondolkodásra.

Kezdetől fogva olyan szemléltető és gyakorló szöveget kell tehát adnunk, amelyben különféle mellékmondatok szerepelnek. A mellékmondatokat a tanulóknak a főmondatból feltett kérdés alapján kell felismernie és meghatározni.

5. Sokan annak bizonyítására, hogy a mellékmondat valóban a főmondat valamelyik mondatrészét fejezi ki mondat alakjában, mindenáron a mellékmondatnak a főmondatba való „visszahelyezését” erőltetik. (Ez az ún. „mondatzsugorítás”.) Ez aztán igen gyakran soha nem hallott, nyakatekert mondatszörnyetégeket eredményez, tele -ás, -és képzős fővevekkel, igenevekkel és névutós határozókkal. Nem kímélik a közismert versidézeteket és közmondásokat sem, melyek „visszaalakítása” pedig nemcsak céltalan, de bántó is. Egyébként az életben (az iskolai fogalmazástanításban is) efféle visszaalakításra aligha kerül sor, annál inkább az ellenkezőjére. Gyakran kell ugyanis bővítményekkel agyonzsúfolt és emiatt bonyolult és áttekinthetetlen bővített mondatot tagolttá, áttekinthetővé és érthetővé tennünk azáltal, hogy mellékmondatosra szerkesztjük át. Ezt gyakoroltatnunk is kell.

6. A leíró nyelvtanok a mellékmondatot a főmondatral összekapcsoló szót *kötőszónak* nevezik. A jelenleg használatban levő általános iskolai tanterv, az új tanterv tervezete és a Benkő–Kálmán-féle gimnáziumi Magyar nyelvtan is ezt a műszót használja.

A most használatos VII. osztályos nyelvtan viszont csak a *szófajlag* is kötőszót nevezi kötőszónak. Ezt olvassuk benne: „Az alanyi mellékmondat legtöbbször a *hogy* kötőszóval vagy az *(a)ki*, *(a)mi* vonatkozó névmással kezdődik.” Vagy: „A helyhatározói mellékmondatot az *(a)honnán*, *(a)merről*, *(a)hol*, *(a)hová*, *(a)merre*, *(a)meddig* határozószó vezeti be.”

Használjuk továbbra is egyöntetűen a *kötőszó* elnevezést. Ez indokoltabb is. A rámutatószó és a kötőszó ugyanis *mondattani* fogalom. Szerepüket különféle *szófajok* töltik be. Rámutatószóként a mutató névmások (az, olyan, annyi) és a mutató határozószók (onnan, ott, oda, úgy) használatosak, a kötőszó funkcióját viszont vonatkozó névmások (aki, amely, ami), vonatkozó határozószók (ahonnan, ahol, ahova) és kötőszók (ha, hogy, mert, mint) látják el.

7. Végül nyelvtankönyveink minden mellékmondatnál felsorolják a *rámutatószókat* és *kötőszókat*. Buzgóbb tanáraink meg is tanultatják őket. Erre azonban semmi szükség sincsen. A mellékmondatokat ugyanis nem a rámutatószókról és kötőszókról, hanem a főmondatból feltett kérdésről lehet felismerni. Elég tehát, ha a tanuló felismeri a főmondatban a rámutatószót, a mellékmondatban pedig a kötőszót. Ezek jelenléte bizonyossá teszi, hogy alárendelt összetett mondatról van dolga.

III. AZ ÖSSZETETT MONDAT TANÍTÁSA. Az alábbiakban az összetett mondat tanításának 18 órára felbontott tervét adjuk. Megjegyzést csak azokhoz az órákhoz fűzünk, melyeknek célkitűzése és módszeres megoldása a megszokottól eltér.

1. *Az egyszerű és összetett mondat felismerése.* a) A jelenlegi VII. osztályos nyelvtankönyv 11. lapján még a következő hagyományos megfogalmazását olvassuk: „Az egyszerű mondat egyetlen *gondolatot* tartalmaz. — Az összetett mondat két vagy több összetartozó *gondolatot* foglal magába.” Ugyanezen tankönyv 41., 43. és 44. lapján azonban már ezek a helyes megállapítások találhatók: „Az olyan mondatot, amely két *tagmondatból* áll, összetett mondatnak nevezzük. — Az olyan összetett mondatot, amelynek egyik *tagmondata* a másiknak valamely mondatrészét fejezi ki, alárendelt összetett mondatnak nevezzük. — Az olyan összetett mondatot, amelynek *tagmondatai* egyenrangúak és értelmileg önállóak, mellérendelt összetett mondatnak nevezzük.”

Ha a tanár a *gondolatok számát* is mindenáron tanításába akarja foglalni, csak ezt mondhatja: Az egyszerű mondat *egy gondolatot* egy mondatban, az alárendelt összetett mondat *ugyanazt a gondolatot* két tagmondatban fejezi ki, a mellérendelt összetett mondat két tagmondata pedig *két összetartozó gondolatot* fejez ki.

b) Tapasztalatunk szerint még a nevelők számára is leginkább az egyszerű és összetett mondatok megkülönböztetése jelent nehézséget. Azt az egyszerű mondatot, melyben csak egy állítmány van, mindenki könnyen felismeri: „*De íme hirtelen a pesti oldalon nagy örömszaj támad és nagy riadalom.*” (Mit állítunk? *Támad.*) Am akkor is lehet egyszerű a mondat, ha két vagy több állítmány van benne. Ezekkel az állítmányokkal szemben azonban az a követelmény, hogy

1. azonos alakúak legyenek, vagyis ugyanabban a módban, időben, számban és személyben álljanak, és azonos alanyi vagy tárgyias ragozásúak legyenek,

2. ugyanazon mondatrészek tartozzanak hozzájuk, és

3. általában, egymás mellett álljanak.

Ezeknek a követelményeknek megfelelnek a következő mondatok: *A tanulók az iskolában mindennap írnak, olvasnak és számolnak.* — *Az én apám reggeltől estig izzadva lőt-fut, robotol.*

Ebben a mondatban ellenben: „*A tanulók az iskolában mindennap írnak, olvasnak, számolnak, és hetenként kétszer rajzolnak is*” a mindennap időhatározó csak az *írnak, olvasnak, számolnak* állítmányokhoz kapcsolódik, a *hetenként kétszer* időhatározó és az *is* kötőszó pedig csak a *rajzolnak* állítmányhoz. Itt tehát összetett mondatról van dolgunk.

c) Az 1. órán az egyszerű és összetett mondatról tanultak felelevenítésére efféle szöveget elemezzük:

Üttörőcsapatunk csapatgyűlést tartott! Elhatároztuk, hogy nyáron táborozni megyünk. Ott lesz a táborunk, ahol tavaly volt! A tábor mellett kis patak jolydögölt, a patakon túl pedig virágos rét volt! Már írtunk is az ottani csapatnak. Tavaly nyáron is együtt szórakoztunk, fürödtünk és játszottunk is az ottani pajtásokkal. Meg is hívtuk őket Gyulára, de nem vállalkoztak a hosszú útra. Így hát az idén is mi megyünk hozzájuk.

A mondatokat sorra vizsgálva, mit állítunk? kérdéssel megkeressük állítmányukat. A fent elmondottak alapján megállapítjuk, hogy egy mondatról (tehát egyszerű mondatról) vagy két mondatról (tehát összetett mondatról) állunk-e szemben. Az 1. mondatban egy állítmány van (*tartott*), tehát egyszerű mondat. A második mondatban két állítmány van (*elhatároztuk, megyünk*), de az egyik múlt időben áll, a másik jelenben, tehát két mondatról, vagyis összetett mondatról van szó. A 3. mondatban az állítmányok *lesz* és *volt*, tehát itt is két mondat van, vagyis itt is összetett a mondat. A 4.-ben a két állítmánynak más-más mondatrészei vannak. Ez is összetett mondat. A 6. mondatban három azonos alakú állítmány van egymás mellett ugyanazokkal a mondatrészekkel, tehát egyszerű mondat.

2. *Az alárendelt és mellérendelt összetett mondatok megkülönböztetése.* Az alábbi szövegben egyszerű és összetett mondatok váltakoznak, az összetett mondatok egy része alárendelt, más része mellérendelt összetett mondat.

Már éjjelre járhatott az idő. A major kutyái felriadtak, és rémült ugatásba kezdtek. Úgy vonyítottak, hogy senki sem tudott többé aludni. A cselédek ijedten szaladtak ki az udvarra. Ott rögtön látták, hogy miért vonyítanak úgy a kutyák. A grófi szérűn lángban álltak az asztagok, és messziről is odahallatszott a nagy recsegés-ropogás. Mindenki tehetetlenül álldogált, mert a tűznek még a közelébe sem lehetett menni. Könnyes szemmel nézték a pusztulást.

Mondatról mondatra haladva a múlt órán tanultak alapján megállapítjuk, hogy a mondat egyszerű-e vagy összetett. Az összetett mondatokat közelebről is vizsgáljuk. Ha az egyik mondatból olyan kérdést tudunk feltenni, amelyekre a másik felel, alárendelt összetett mondatról, ha nem tudunk, mellérendelt összetett mondatról állunk szemben.

Az 1. mondatban egy állítmány van, egyszerű mondat. A 2. mondat, minthogy két állítmányához (*felriadtak, kezdtek*) más-más mondatrészek tartoznak, összetett mondat. Mivel egyik mondatából sem tudunk olyan kérdést feltenni, amelyekre a másik felel, két egyenrangú mondatból áll, vagyis mellérendelt összetett mondat. A 3. mondat állítmányai (*vonyítottak, tudott*) nem azonos alakúak, tehát ez is összetett mondat. Az első mondatból olyan kérdést tudunk feltenni, amelyre a másik felel. Itt tehát alárendelt összetett mondatral állunk szemben.

3. *A főmondat és a mellékmondat.* Ezen az órán már csak alárendelt összetett mondatokkal foglalkozunk. Megállapítjuk, hogy az a mondat, amelyikből olyan kérdést tudunk feltenni, amelyre a másik mondat felel, főmondat. A mellékmondat a főmondatnak azt a mondatrészét fejezi ki mondat alakjában, amelynek kérdésére felel. A kérdést vagy a főmondat állítmányával, vagy valamelyik mondatrészszel együtt tesszük fel aszerint, hogy a mellékmondat a főmondat valamelyik mondatrészét vagy a mondatrész valamelyik bővítményét fejezi ki mondatalakban.

A gyerekek alig várták, hogy leessen az első hó. Mihelyt megtanulták a leckét, siettek ki az udvarra. Ott olyan hóvárát építettek, hogy még a felnőttek is megsodálták. Aztán megnézték, hogy milyen a hó a domboldalon. Volt öröm, amikor araszos hótakarót találtak. Szánkó szánkó után siklott le ott, ahol legvastagabb volt a hó. Pistáék olyan ügyesen siklottak le, hogy a nézők megtapsolták. Így folyt ez mindaddig, míg baza nem kellett menniök. Az volt a legboldogabb, aki legtovább maradhatott.

Minden mondatról a szokott módon (állítmányaik alapján) megállapítjuk, hogy összetett mondat-e, ha igen, alárendelt vagy mellérendelt összetett mondat-e. Ha alárendelt, melyik mondatból lehet kérdést feltenni, amelyre a másik mondat felel. (Főmondat és mellékmondat.) A kérdés megmutatja, hogy a mellékmondat milyen fajta, olyan, amilyen mondatrész kérdésére felel. Az 1. mondatban a *mit vártak?* kérdésre (a tárgy kérdésére) tárgyi mellékmondat felel. A 2. mondatban *mikor siettek ki?* kérdésre időhatározói mellékmondatot, a 3.-ban *milyen hóvárát* kérdésre tulajdonsághatározói mellékmondatot találunk.

4. *A rámutatószó és a kötőszó felismerése.* A főmondatot és mellékmondatot tovább vizsgálva megállapítjuk, hogy a főmondatból feltett kérdésre a főmondatban rendszerint egy úgynevezett rámutatószó felel, a mellékmondatot pedig általában kötőszó kapcsolja a főmondathoz. A rámutatószó a főmondatban annak a mondatrésznek a helyén áll, amelynek kérdésére a *mellékmondat*tal együttesen felel.

Toldi György azért sietett fel Budára, hogy öccse vagyonát megkaparintsa. Olyan keservesen siránkozott a király előtt, hogy annak megesett a szíve rajta. A király csak akkor kezdett gyanakodni, amikor György nagy sóhajtozva öccse vagyonát kezdte emlegetni. Azt mondta tehát Györgynek, hogy öccse vagyonát neki adja. Hogy azonban megkaphassa, azért előbb meg kell vívnia a cseh bajnokkal. Ettől azonban György úgy megrémült, hogy még a térdei is reszkettek. Otthon aztán csak azt lesték a szolgák, hogy kell-e már kötözni.

Az 1. mondatban a *miért sietett fel?* kérdésre a rámutatószó és a kötőszóval kezdődő mellékmondat együtt felel: *azért... , hogy* öccse vagyonát megkaparintsa.

5. *A legfontosabb rámutatószók és kötőszók.* Az órán az alábbi közmondásokat és versidézeteket a már ismert módon vizsgáljuk. A rámutató- és kötőszókat a táblán és a füzetben csoportosítjuk. (Baloldalt a rámutatószók: fenn a mutató névmások, lenn a mutató határozószók, jobboldalt a kötőszók: fenn a vonatkozó névmások, középen a vonatkozó határozószók, lenn a kötőszók.)

Aki szegény, az a legszegényebb. Aki maga néz a tálba, azt az étel nem táplálja. Akkor szép az erdő, mikor zöld. Amilyen a mosdó, olyan a törülköző. Az a tyúk, amelyik sokat kárál, keveset tojik. Azzal álla bosszút, hogy csak fel sem vette. Mintha ő is

ennék, úgy mozgott a szája. Ahol nincs, ott ne keress! Mint komor bikáé, olyan a járása stb.

A csoportosítás alapján megállapítjuk, hogy a rámutatószóknak szófaji szempontból két nagy csoportja van: 1. a mutató névmások (az, olyan, annyi) és 2. a mutató határozószók (onnan, ott, olyan, úgy). A kötőszók lehetnek 1. vonatkozó névmások (ki, mi, mely, milyen, mennyi), 2. vonatkozó határozószók (ahonnan, ahol, ahova, ahogy) és 3. kötőszók (ha, hogy, mert, mint).

Fel kell hívnunk a tanulók figyelmét arra is, hogy a főmondatban található mutató névmás vagy mutató határozószó nem mindig rámutatószó, hanem csak akkor, ha a kérdésre a mellékmondatral együtt felel. Pl. ebben a mondatban: „Vagy ki tartja úgy fel azt a hitvány rudat, amellyel mutatja e suhanc az utat?” az úgy mutató határozószó módhatározó, nem pedig rámutatószó, mert nem kapcsolódik hozzá mellékmondat. Viszont az azt tárgyragos mutató névmás rámutatószó, mert a melyik rudat? kérdésre a mellékmondatral együtt felel (azt a rudat, amellyel mutatja e suhanc az utat).

6. A rámutató- és kötőszó hiánya és pótlása. Közmondásokon és versidézeten megmutatjuk, hogy a rámutatószó igen gyakran hiányzik, de könnyen pótolható.

Ki korán kel, [az] aranyat lel. Kik szabadon éltek, haltak, [azok] szolgaföldben nem nyughatnak. Amit ma megtehetsz, [azt] ne halaszd bolnapya! Hol sírjaink domborulnak, [ott] unokáink leborulnak. Mikor aztán Miklós az éhét elverte, [akkor] Bence a kulacsnak nyakát kitekerte. [Azért] reszket a bokor, mert madárka szállott rá. Leül [avégett], hogy nyugossa eltörődött testét. Harmadnapja már [annak], hogy mindenütt kereslek.

A hogy kötőszó gyakran hiányzik, ha a főmondatban mondást, kérést, kérdést, gondolást, remélést, ígérest, hallást stb. jelentő igei állítmány van.

Mondd, [hogy] mit érlel annak a sorsa... Kossuth Lajos azt üzente, [hogy] elfogyott a regimentje. Ott is azt susogta a nád minden szála, [hogy] széles e világon nincsen árvább nála. Egész úton hazafelé azon gondolkodám, [hogy] miként fogom szólítani rég nem látott anyám, stb.

7. A főmondat és mellékmondat különféle sorrendje. A két tagmondat közül bármelyik állhat elől. Elég gyakori az az eset is, amikor a mellékmondat a főmondatba ékelődik be. Egyes esetekben a főmondat is (úgy tudom, úgy látom, úgy hallok, azt hiszem, mondom, azt mondják) közbeékelődhet a mellékmondatba. Ilyenkor a hogy kötőszó hiányzik.

Amikor útnak indultunk, a nap már melegen sütött. Egy tsz-be mentünk, hogy segítsünk gyümölcsöt szedni. Ott, ahol az út kétfelé ágazott, már várt ránk a kertész. Mindjárt odavezetett bennünket, ahol dolgozni fogunk. Azokról a fákról, melyeket megjelölt, kellett leszedni a szilvát. Estig annyi szilvát szedtünk, hogy fel sem fért egy teherautóra. A kertész, azt hiszem, nagyon meg volt velünk elégedve. Azt mondta, becsületesen dolgoztunk.

8. A mellékmondatos fogalmazás előnye. A mellékmondatos szerkesztés megszünteti az agyonbővített mondat (főmondat) zsúfoltságát. Mellékmondatral ugyanazt a gondolatot tagoltabban és áttekinthetőbben lehet kifejezni. Ezenkívül egy-egy mondatrész tartalmát sokkal részletesebben, színesebben lehet kifejezni. Azt a mondatot, hogy „Volt ennek a tájnak sok magas fája”, a költő sokkal részletesebben és szemléletesebben fejezi ki mellékmondatosan: „Volt ennek a tájnak sok akkora fája, hogy a tetejüket János nem is látta.”

Az alábbi szövegen tanulmányozzuk, hogy a túl zsúfolt, nehézkes szöveget mennyivel áttekinthetőbbé és érthetőbbé teszi a mellékmondatos szerkesztés.

Vonatunknak a Keleti pályaudvarra való befutása előtt tanárunk kiadta a parancsot megérkezés után örsönként a vonat előtt való sorakozásra. Először kis pihenés és evés végett a diákszállóba megyünk. Ebéd után a szálló előtti kis kertben gyülekezünk a délutáni program megbeszélése céljából. Ott megtudjuk a Nemzeti Múzeumba való menetelünk idejét is.

Mielőtt vonatunk a Keleti pályaudvarra befutott, tanárunk kiadta a parancsot. Elrendelte, hogy a vonat előtt örsönként sorakozzunk. Először a diákszállóba megyünk, hogy kissé megpihenjünk, és valamit ehessünk. Ebéd után a szálló előtt gyülekezünk a kis kertben, hogy a délutáni programot megbeszéljük. Ott tudjuk meg majd azt is, hogy mikor megyünk a Nemzeti Múzeumba.

Átfogalmazáskor felhívjuk a tanulók figyelmét arra is, hogy a túlságosan sok mellékmondat maga is bonyolulttá és áttekinthetetlenné teszi a fogalmazást. Ezért a túl terjedelmes mondatokat fel kell darabolni.

9. Az alárendelt összetett mondat helyesírása.

10. Az idézés.

11. Az alárendelt összetett mondat elemzése. Az eddig tanultakat összefoglalva, az elemzés menete a következő: A tanuló megállapítja, hogy milyen a mondat a beszélő szándéka szerint. Utána a mondat szerkezetét vizsgálja. Az állítmány alapján meghatározza, hogy egyszerű-e vagy összetett. Ha összetett, lehet-e az egyik mondatból olyan kérdést feltenni, amelyre a másik felel. Ha lehet, alárendelt összetett mondatról van szó. A főmondatban megkeresi a rámutató szót, mely a mellékmondatdal együtt felel a kérdésre. A kérdés alapján megállapítja a mellékmondat fajtáját.

Ezen túlmenő bármely más elemzés (a tagmondatok mondatrészek szerinti, szó-faji, hangtani vagy helyesírási elemzés) nem tartozik az alárendelt mondat tanításához, hanem más (ismétlő, gyakorló) célt szolgál. Az összetett mondatok elemzésének fő feladata a tagmondatok közti viszony vizsgálata. Minden más elemzés legfeljebb alkalmoszerű, kivételes lehet.

12. Az alárendelt összetett mondat összefoglalása. Az összefoglalás leggyakoribb módja a szövegelemzés. A tanulók egy-egy mondatot elemezve, magyarázva, részletesen beszámolhatnak ismereteikről.

13. A mellérendelés öt lehetősége. A mellérendelt mondatok szokott sorrendjét megváltoztatva, a választó mondatot ötödiknek tanítjuk. A vizsgálódást a következő átalakításon kezdjük meg:

Szorgalmasan tanultam, és jó bizonyítványt is kaptam.

Szorgalmasan tanultam, de nem valami jó bizonyítványt kaptam.

Szorgalmasan tanultam, tehát jó bizonyítványt kaptam.

Jó bizonyítványt kaptam, ugyanis szorgalmasan tanultam.

Vagy szorgalmasan tanulok, vagy nem lesz jó a bizonyítványom.

Az egyes mondatokat vizsgálva a tanult módon megállapítjuk, hogy mellérendelt összetett mondatdal van dolgunk. Az 1. összetett mondatban a 2. tagmondat azt fejezi ki, amit folytatásképpen vártunk. A 2. összetett mondatban viszont a 2. tagmondat éppen az ellenkezőjét tartalmazza annak, amit várnánk. A 3. összetett mondat 2. tagmondata következménye, a 4. összetett mondaté magyarázata az első tagmondatnak. Az 5. összetett mondatban a két tagmondatban kifejezett lehetőség közt választhatunk.

Hasonlóképpen beszélünk meg még néhány mondatsort. (Pl. *Minden pénzem takarékbélyegyet vásárolok, már is szép betétem van,* stb.) Elemzésük során a tanulók megismerkednek az ötféle mellérendelt összetett mondat nevével, majd maguk is önállóan hasonló átalakításokat végeznek.

14. Átalakítási gyakorlatok és a legfontosabb kötőszók.

15. *A mellérendelt mondatok elemzése.* A kiindulás azonos az alárendelt mondatok elemzésének kiindulásával. A mellérendelés megállapítása után itt is a tagmondatok közti viszony vizsgálatára kerül a sor. Ezen túlmenő (mondatrészek szerinti, szótani, hangtani, helyesírási) elemzés itt is szükségtelen. Hasznos, ha felváltva átalakítási gyakorlatokat is végeztetünk.

16. *A mellérendelt összetett mondatok elemzése, átalakítása és helyesírása.*

17. *Az összetett mondat összefoglalása.* (Szövegelemzés alapján.)

18. *Számunkérő óra.* (Szövegelemzés alapján.)

IV. Minden új megoldás arra törekszik, hogy a régi megoldás hibáit kiküszöbölje, a nevelők és tanulók munkáját ésszerűbbé, könnyebbé és eredményesebbé tegye. Ennek az évtizedes tapasztalatok alapján tett javaslatnak is ez a célja.

CSILLIK LÁSZLÓ

gyakorló iskolai igazgató, Szeged

A magyarázó rajzok szerepe az általános iskolai történelem tanításában

I. A TORTÉNELMI MEGISMERÉS SAJÁTOSSÁGAI

Minden megismerés, tehát a történelmi ismeretek elsajátítása is érzéki tapasztalaton alapul. Ahhoz azonban, hogy felismerjük az érzékileg felfogott jelenségben a lényegét, el kell jutnunk az általánosításhoz.

A konkrét és az absztrakt egysége valamennyi tantárgy oktatásának alapelve. A történelem tanításában ezen a téren elég nagy nehézségekbe ütközünk. Mert „a történelem tanításában számos olyan absztrakció jelentkezik, amely a megismerés folyamatában nem tapad közvetlenül konkrétumokhoz.”¹ Ez abból adódik, hogy a történelmi konkrétság sok tekintetben különbözik más tárgyak, elsősorban a természettudományi tárgyak konkrétumaitól. A történelem tárgya, „anyaga”, konkrétuma a *múlt*. Márpedig a múlt tényei (kivéve a tárgyi emlékeket, okiratokat stb.) közvetlenül többé nem szemlélhetők. „Konkrétságuk teljességében egyáltalán nem reprodukálhatók a tantárgyra különösen jellemző ismeretelemek, az események.”² Ezért a szemléletesség elvét tárgyunk tanításában csak kisebb részben valósíthatjuk meg szemléltetéssel. Az a helyzet áll elő, hogy tanulóink magukat a történelmi konkrétumokat (a történelmi folyamat, az események, a személyek, a kor, az idő, a hely stb.) is csak absztrakció útján, fogalmi síkon ismerhetik meg. A tanár elbeszélése, leírása, magyarázata jelenti az *eleven szemléletet*, amelynek alapján a tanulók reprodukív képzelete plasztikus, élő képet alkothat a történelem jelenségeiről.

A történelem tanításának lényegi része még csak ezután, a jelenségek „reprodukálása” után következik. E konkrétumokból jutunk el megfelelő elemzések útján azokhoz a fontos elvonatkoztatásokhoz, törvényszerűségek felismertetéséhez, amelyek

¹ Veress Judit: Az oktatás folyamata és módszerei az általános iskolai történelemtanításban. Tankönyvkiadó, KPTI, 23. l.

² Veress Judit: I. m. 21. l.